

BARTŁOMIEJ KOPCZACKI

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7028-4681>

POKOLENIE (BEZ) REWOLUCJI. ŚWIADECTWO NACBOLI

REVOLUTIONARY GENERATION WITHOUT REVOLUTION:
THE TESTIMONY OF NAZBOL

In this article, the author shows that Eduard Limonov's social and political activity was directed not only at achieving short-term political goals, but also at educating a new generation of Russians. As the head of the National-Bolshevik Party, he was a "godfather" to young people disappointed by the Russian reality of the 1990s and the early years of the presidency of Vladimir Putin. The testimonies in the collections entitled "*Лимонка*" в тюрьму and "*Лимонка*" в войну demonstrate that Limonov ultimately achieved his goal of shaping a generation of ideologists ready to sacrifice for their homeland.

Keywords: Limonow, Nazbol generation, National-Bolsheviks, testimonial literature, non-fiction

ПОКОЛЕНИЕ (БЕЗ) РЕВОЛЮЦИИ. СВИДЕТЕЛЬСТВО НАЦБОЛОВ

Политическая деятельность Эдуарда Лимонова была направлена на воспитание нового поколения молодых россиян. Можно сказать, что Лимонов частично добился успеха: создал Национал-большевистское движение, притягивающее молодых людей, разочарованных в российской действительности 90-х годов и начала XXI столетия. Тексты, входящие в сборники «*Лимонка*» в тюрьму и «*Лимонка*» в войну, являются подтверждением тезиса о воспитании Лимоновым поколения готовых на все идейных молодых людей, активно стремящихся изменить Россию, несмотря на обстоятельства.

Ключевые слова: Лимонов, поколение нацболов, национал-большевизм, литература свидетельства, нон-фикшн

Śmierć Eduarda Limonowa¹ — prozaika, poety, eseisty, publicyisty, charyzmatycznego przywódcy Partii Narodowo-Bolszewickiej — skłania do refleksji na temat jego wpływu na kształtowanie rosyjskiej rzeczywistości lat 90. ubiegłego stulecia oraz początku XXI wieku. Limonow zdołał swoimi działaniami (publicystyka, proza, działalność społeczno-polityczna) odcisnąć ideowe piętno na pokoleniu Rosjan, których młodość przypadła na burzliwy okres upadku ZSRR i powstawania nowego państwa. Część tego pokolenia była pod ogromnym wpływem idei promowanych przez autora *To ja, Ediczka* (*Это я — Эдичка*), odnajdując w nich receptę na problemy trapiące współczesną Rosję. Za świadectwo tego pokolenia, urodzonego w Związku Radzieckim i dorastającego w „demokratycznej” Rosji przełomu wieków oraz zaangażowanego w życie polityczne pod ideowym sztandarem narodowego bolszewizmu, mogą służyć dwa interesujące zbiory tekstów: „*Лимонка*” в тюрьму („*Limonka*” w więzieniu)² oraz „*Лимонка*” в войну („*Limonka*” na wojnę)³. Oba zbiory powstały pod redakcją Zachara Prilepina, jednego z ideowych uczniów Limonowa⁴.

¹ 17 marca 2020 roku.

² З. Прилепин, А. Вольнец (red.), „*Лимонка*” в тюрьму. 2000–2011: Сборник, Центрполиграф, Москва 2016.

³ З. Прилепин (red.), „*Лимонка*” в войну, Алгоритм, Москва 2016.

⁴ Zachar Prilepin od lat uważa się za ideowego ucznia Limonowa. W jednym z odcinków swojego programu „Уроки русского”, nagrany już po śmierci założyciela Partii Narodowo-Bolszewickiej, Prilepin określa go mianem nauczyciela. Co ciekawe, w ostatnim okresie swojego życia (dosłownie przed śmiercią) Limonow bardzo krytycznie wypowiadał się o Prilepinie, negując jego rzekomą przynależność do partii, a także nazywając go frajerem. Zob. m.in.: „Захар Прилепин. Уроки русского”: Урок № 96. Анатомия героя: Эдуард Лимонов, <https://www.youtube.com/watch?v=9RTCD0rq0aU> (23.09.2020); Э. Лимонов, *Что я хочу сказать о Прилепине*, <https://drugros.ru/slovo-vozhdia/q94vkvpe> (23.09.2020); tegoż, *Еще один раз о Прилепине*, <https://drugros.ru/slovo-vozhdia/eshchio-odin-raz-o-prilepine> (23.09.2020).

TEORIA POKOLENIA

Najbardziej rozpowszechnioną teorią pokoleń⁵ jest ta, która została zaproponowana przez dwóch amerykańskich badaczy, Williama Straussa i Neila Howe'a. W swojej klasycznej już książce *Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069*⁶ autorzy sugerują nazwać poszczególne pokolenia, uwzględniając wydarzenia historyczne i wybitne postacie z danego okresu⁷, mające wpływ na formowanie danej generacji. Co więcej, terminologia zaproponowana przez badaczy przeniknęła z dyskursu naukowego do języka potocznego⁸. Nie sposób odmówić autorom rozmachu przedsięwzięcia — z uznaniem należy spojrzeć na szczegółową analizę każdej generacji. Dla wielu zainteresowanych zagadnieniem pokoleń monumentalizm badań amerykańskich uczonych stanowi zachętę do wykorzystania proponowanego przez nich aparatu metodologicznego w swoich analizach. Jednak pojawiają się i głosy krytyczne. Na przykład na gruncie rosyjskim przeciwko zastosowaniu wprost teorii amerykańskich uczonych wypowiada się m.in. Nikołaj Popow. Twierdzi on, że rozważania autorów *Generations...* mieszczą się bardziej w ramach popkultury i mają więcej wspólnego

⁵ Warto zaznaczyć, że problem badania zjawiska pokolenia jest niezwykle złożony. W dyskursie pokoleniowym krzyżują się różne podejścia metodologiczne oraz nurty filozoficzne, co sprzyja płynności pojęć, ale jednocześnie wymusza stawianie nowych tez i dynamizuje proces rozwoju tej dziedziny badań. Zob. A. Artwińska, M. Fidelis, A. Mrozik, A. Zawadzka, *Pożytki z „pokolenia”. Dyskusja o „pokoleniu” jako kategorii analitycznej*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 347–366.

⁶ W. Strauss, N. Howe, *Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069*, William Morrow and Company, New York 1991, s. 60–62.

⁷ Tamże, s. 84, 279.

⁸ Może o tym świadczyć rozpowszechniony zwrot „OK, boomer”. Termin boomer odnosi się w nim do osoby reprezentującej pokolenie boomer (urodzeni w USA w latach 1943–1960). Przytoczony zwrot ma na celu zdeprecjonowanie poglądów boomera jako niedzisiejszych, staromodnych. Zob. tamże, s. 299; *Rozstrzygnięcie plebiscytu młodzieżowe słowo roku 2019 — komentarz Marka Łazińskiego*, <https://sjp.pwn.pl/mlodziejowe-slowo-roku/haslo/Rozstrzygnięcie-plebiscytu-mlodziejowe-slowo-roku-2019-komentarz-Marka-Lazinskiego;6831654.html> (19.09.2020).

z fantazją niż z rzetelną analizą naukową. Popow zauważa, że metodologia Amerykanów nie może być ekstrapolowana do warunków rosyjskich, choć takie próby są czynione nagminnie (głównie poprzez proste kopiowanie aparatu pojęciowego i umiejscowienie go w rosyjskim procesie historycznym)⁹.

Warto zwrócić uwagę na opis tzw. rosyjskiej sztafety pokoleń zaproponowany przez Wadima Radajewa. Według badacza, w historii Rosji ostatniego stulecia dość łatwo wskazać wydarzenia znaczące, które mogą się stać niepodważalnymi cezurami (Wielka Wojna Ojczyźniana, odwilż, zastój, pieriestrojka i liberalne reformy, stabilizacja). W związku z tym wyszczególnia on następujące rosyjskie pokolenia XX wieku:

— pokolenie mobilizacji (мобилизационное поколение) — urodzeni do 1938 roku; wejście w dorosłość w latach 1941–1956;

— pokolenie odwilży (поколение оттепели); szesćdiesiatnicy — urodzeni w latach 1941–1945; dorosłość w latach 1956–1964;

— pokolenie zastoju (поколение застоя) — urodzeni w latach 1947–1967; dorosłość w latach 1964–1984;

— pokolenie reformatorskie (реформенное поколение) — urodzeni w epoce dojrzałego socjalizmu (koniec lat 60. i początek 70.); wejście w dorosłość przypada na okres pieriestrojki i liberalnych reform, tj. 1985–1999;

— pokolenie milenialsów (поколение миллениалов) — urodzeni w okresie reform (1982–2000); okres realizacji przypada na pierwsze lata XXI wieku;

⁹ Przykładowo: amerykańskie pokolenie ludzi urodzonych w latach 1924–1943 (silent generation — pokolenie milczące) jest, według Popowa, „kolejnym pokoleniem zwycięzców”. Z kolei te same roczniki w ZSRR były pokoleniem brutalnie doświadczonym przez kolektywizację, stalinowskie czystki i krwawą wojenną ofiarę. Stąd można je nazwać generacją zwycięstwa ze łzami w oczach. W rzeczywistości, pomimo egzystowania w tym samym czasie, nie sposób porównać mentalności i systemu wartości obu tych grup. Zob. Н. Попов, *Российские и американские поколения XX века: откуда пришли миллениалы?*, „Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены” 2018, nr 4, s. 312–313.

— pokolenie Z (поколение Z) — urodzeni na początku XXI wieku¹⁰.

Należy zwrócić uwagę, że Radajew określa cezury kolejnych pokoleń nie tylko na podstawie roku urodzenia, ale także momentu wejścia w dorosłość. Za innymi badaczami, na których się powołuje, okres wejścia w dorosłość należy umiejscowić pomiędzy 17 a 25 rokiem życia¹¹. Oprócz dokonania przekonującej systematyzacji, rosyjski uczoney dzieli poszczególne grupy wiekowe na pokolenia radzieckie i postradzieckie. Do pokoleń radzieckich zalicza: pokolenie mobilizacji, odwilży i zastoju. Z kolei pokolenie reformatorskie oraz pokolenie urodzonych w latach 1982–2000 i na początku XXI wieku nazwane są postradzieckimi. Większość mieszkańców Federacji Rosyjskiej stanowią obecnie przedstawiciele trzech ostatnich pokoleń¹².

Przyjmując optykę zaproponowaną przez Radajewa, nie można zapomnieć o trudnościach wynikających z interpretacji terminu pokolenie oraz o braku konsensusu w wyborze metodologii badań tego zjawiska, dlatego proponuję uzupełnić teorię pokoleń o rozważania niemieckiego socjologa Karla Mannheima. Jego klasyczny już esej *Problem pokoleń* (1928) dał podwaliny pod nowoczesne rozumienie terminu pokolenie. Pionierski tekst Mannheima wprowadza do dyskursu pokoleniowego pojęcia, bez których

¹⁰ В. Радаев, *Миллениалы. Как меняется российское общество*, Издательский дом Высшей школы экономики, Москва 2020, s. 47–49.

¹¹ Tamże, s. 37–39.

¹² Tamże, s. 50. W tym miejscu, uzupełniając wywód Radajewa, warto przytoczyć tezę Michaiła Anipkina mówiącą o tym, że ostatnim radzieckim pokoleniem są osoby urodzone w latach 1971–1973. Badacz argumentuje swoje poglądy następująco: urodzeni w tych latach zdążyli skończyć szkołę i zacząć studia w czasach ZSRR, ich zawodowa aktywność przypada natomiast już na połowę lat 90. Dla badacza pokolenie to żyło na przełomie epok, przetrwało upadek ZSRR, nie mając możliwości wykorzystania szans pojawiających się w procesie ekonomicznej liberalizacji i prywatyzacji (w przeciwieństwie do pokolenia lat 70.). Zob. М. Анипкин, *Покolenie „лишних людей”: антропологический портрет последнего советского поколения*, „Неприкосновенный запас” 2018, nr 1, <https://magazines.gorky.media/nz/2018/1/pokolenie-lishnih-lyudej.html> (21.09.2020).

analiza zjawiska generacji byłaby niemożliwa. Właśnie w nim pojawiają się takie sformułowania jak umocowanie pokoleniowe (więź biologiczna rozumiana jako przynależność do jednego/kilku roczników), powiązania pokoleniowe (przeżywanie tych samych zdarzeń, uczestniczenie w nich) czy wspólnota pokoleniowa (podobna lub taka sama reakcja na wydarzenia w danym okresie). Ważne w kontekście tematu niniejszego artykułu jest także pojęcie prekursora — człowieka, który w swoim pokoleniu pozostaje w „izolacji”, lecz wywiera wpływ na pokolenie następne¹³. Jak zauważają jednak Anna Martwińska i Agnieszka Mrozik, wadą teorii niemieckiego socjologa jest stwierdzenie, że poczucie przynależności do jednej generacji przejawia się tylko u przedstawicieli warstw wyższych, najlepiej wykształconych, co z kolei stawia poza nawias klasy niższe¹⁴.

Pomimo wątpliwości narosłych wokół tezy Mannheima oraz oddalenia czasowego, poglądy socjologa nie uległy przedawnieniu i można wykorzystać wprowadzone przez niego pojęcia do analizy pokolenia nacboli¹⁵. Niemniej, w moim artykule będę nawiązywał do systematyzacji rosyjskich pokoleń zaproponowanej przez Radajewa.

POKOLENIE WEWNĄTRZ POKOLENIA

Pokolenie zafascynowane współczesnym narodowym bolszewizmem można umiejscowić w ramach czasowych jedynie umownie. Umocowanie pokoleniowe łączy ze sobą osoby urodzone na przełomie lat 60. i 70. (Radajew nazywa je pokoleniem reformatorskim). Uwzględniając wiek autorów tekstów zgromadzonych w zbiorze

¹³ K. Mannheim, *Problem pokoleń*, w: H. Orłowski (oprac.), *Pokolenia albo porządkowanie historii*, przeł. I. Drozdowska-Broering, J. Kałużny, R. Żytyniec, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2015, s. 110–112, 116.

¹⁴ A. Artwińska, A. Mrozik, *O pokoleniach z perspektywy niemieckiej*, „Teksty Drugie” 2016, nr 1, s. 255.

¹⁵ Nacbol (ros. нацбол) to potoczna nazwa członków Partii Narodowo-Bolszewickiej (Национал-большевистская партия).

„Лимонка” в тюрьму, zauważalne jest rozciągnięcie granicy pokolenia także na urodzonych w pierwszej połowie lat 80.¹⁶ Nad wyraz trafne i znaczące jest zamieszczenie na stronie redakcyjnej informacji, że autorzy nie mają jeszcze 40 lat¹⁷. Jednak wspólne przeżywanie tych samych wydarzeń, uczestnictwo w nich (powiązania pokoleniowe) są niewystarczające, aby mówić o pokoleniu ideowo homogenicznym. Generacja młodych Rosjan doświadczających pieriestrojki, tzw. fatalnych lat 90. (ros. лихие девяностые) oraz pierwszych lat rządów Władimira Putina przyjęła różne postawy wobec otaczającej ją rzeczywistości¹⁸. Dlatego też uważam, że o wiele ważniejszym od umocowania pokoleniowego, rozumianego jako biologiczna przynależność do danego rocznika, jest zdecydowanie wspólnota pokoleniowa — stąd umowność ram czasowych. Co więcej, pokolenie narodowych bolszewików w znacznej mierze zostało wykreowane przez działalność Limonowa. Jest on *sui generis* prekursorem, człowiekiem, który nie odegrał większej roli w swoim pokoleniu, wywarł natomiast ogromny wpływ na proces kształtowania kolejnych, młodszych roczników¹⁹. Sam Limonow już od początku swojej działalności politycznej (jako szef Partii Na-

¹⁶ З. Прилепин, А. Волюнец (red.), „Лимонка” в тюрьму. 2000–2011..., s. 403–408. Najstarszy autor (Anatolij Tiszyn) urodził się w 1967 roku, najmłodszy (Kirilł Klientow) — w 1985. Niestety, w drugim z analizowanych zbiorów tekstów nie zawarto informacji o wieku autorów.

¹⁷ Tamże, s. 4.

¹⁸ Jako literacki przykład skrajnych postaw mogą służyć, z jednej strony, bohater *Generation P*, Wawilen Tatarski, który chętnie wszedł w świat rodzącej się rosyjskiej komercji, z drugiej, Prilepinowski Sańkja, kontestujący rzeczywistość z punktu widzenia narodowo-bolszewickiego ekstremizmu.

¹⁹ O nad wyraz skomplikowanej i bogatej osobowości Limonowa mogą świadczyć określenia przypisywane mu przez badaczy: „enfant terrible rosyjskiej emigracji” (Przemysław Jan Sieradzan), „parias i heros” (Lucjan Suchanek), „macho-nacjonalista” (Fabrizio Fenghi). Zob. L. Suchanek, *Parias i Heros. Twórczość Eduarda Limonowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001, s. 11–30; P.J. Sieradzan, *Aksamitni terroryści. Narodowy bolszewizm w Federacji Rosyjskiej*, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa 2008, s. 36–51; F. Fenghi, *Making post-Soviet counterpublics: the aesthetics of „Limonka” and the National-Bolshevik Party*, „Nationalities Papers” 2017, t. 45, nr 2, s. 185.

rodowo-Bolszewickiej i partii Inna Rosja²⁰) mówił o tym, że należy kształtować przyszłe elity, tworzyć generację ludzi oddanych sprawie²¹. Najważniejszym adresatem jego poglądów było środowisko wykluczonych młodych ludzi, tzw. nieformalów (ros. неформалы), wychowanych w cieniu wielkich blokowisk sowieckich²². Limonow nazywał ich aktywną mniejszością i upatrywał w tej grupie największy potencjał do realizacji swoich idei²³. Pomimo sformułowania postulatów adresowanych do rzeszy niezadowolonej ze swojego bytu młodzieży rosyjskiej, narodowi bolszewicy stanowili jedynie grupę (stosunkowo wąską) w obrębie swojego pokolenia²⁴. Wydarzeniem konstytuującym powstanie wspólnoty pokoleniowej w ich przypadku nie był wyłącznie burzliwy okres przemian społeczno-politycznych końca lat 80. i początku lat 90., ale przede wszyst-

²⁰ Z formalnego punktu widzenia ugrupowania polityczne zakładane przez Limonowa nigdy nie zostały oficjalnie zarejestrowane. Co więcej, działalność jego obu politycznych projektów — nie tylko Partii Narodowo-Bolszewickiej, ale też partii Inna Rosja (Другая Россия) została zakazana na terytorium Rosji.

²¹ P.J. Sieradzan, *Aksamitni terroryści...*, s. 75–76.

²² Zob. М. Жаковска, *Феномен национал-большевистского движения: идеологический, социальный и культурный аспекты*, „История и современность” 2010, nr 1, s. 202–222.

²³ Tamże, s. 71, 93, 98. Wyczerpująco o ideach reprezentowanych przez partię Limonowa pisał m.in. Przemysław Jan Sieradzan. Za badaczem przywołam najważniejsze postulaty Partii Narodowo-Bolszewickiej: budowa eurazjatyckiego Imperium, antykapitalizm, antyamerykanizm, antybiurokracyzm, wrogość wobec Popperowskiego konceptu społeczeństwa otwartego. Marta Żakowska uważa, że współczesny narodowy bolszewizm jest negatywnie nastawiony wobec triady: kapitalizm, liberalizm, demokracja. Andriej Matiuchin zwraca uwagę na eklektyzm ideowy tego środowiska (synteza komunizmu, anarchizmu, eurazjatyizmu i antyglobalizmu). Zob. P.J. Sieradzan, *Aksamitni terroryści...*, s. 68–69; М. Жаковска, *Феномен национал-большевистского движения...*, s. 209; А.В. Матюхин, *Радикальные национал-патриотические партии России: процесс становления*, „Вестник МГОУ. Серия: История и политические науки” 2015, nr 4, s. 177.

²⁴ O niewielkim zasięgu wpływu może świadczyć liczba członków organizacji — 8000 w 2002 roku. Sieradzan natomiast podaje liczbę 22 000. Zob. А. Матюхин, *Радикальные национал-патриотические...*, s. 178; P.J. Sieradzan, *Aksamitni terroryści...*, s. 102.

kim zapoznanie się z poglądami Limonowa i z nim osobiście. Jak zauważa Przemysław Jan Sieradzan, Partia Narodowo-Bolszewicka była w znacznej mierze kontrkulturowym ruchem młodzieży²⁵. Z przytoczonych informacji można wysnuć wnioski, że metryka nie stanowi najważniejszego wyznacznika dla badania pokolenia nacboli. Pokolenie narodowych bolszewików to przede wszystkim osoby podzielające poglądy Limonowa. Stanowią oni bowiem wspólnotę przede wszystkim ideową, chociaż rekrutującą się (przynajmniej w początkowym okresie) z pokolenia pieriestrojki²⁶.

INNA ROSJA LIMONOWA

Przywódca Partii Narodowo-Bolszewickiej nie był zwolennikiem manifestów i programów politycznych. Jak zauważa Aleksander Dańda, Limonow nie był doktrynerem przywiązującym wielką wagę do słowa pisanego²⁷. Niechęć do pracy intelektualnej, nastawionej na wytwarzanie modeli ideologicznych, stała się główną osią konfliktu (prowadzącego do zakończenia współpracy) z Aleksandrem Duginem, jednym z założycieli współczesnego ruchu narodowych bolszewików. Dla Limonowa od politycznej teorii ważniejsze było działanie i czyn²⁸. Stąd deklarowana m.in. w zbiorze esejów *Другая Россия (Inna Rosja)* chęć dokonania przemian społecznych drogą rewolucji. Limonow stwierdza, że dla milionów tzw. mar-

²⁵ Tamże, s. 98–99. Nie można zapominać, że Partia Narodowo-Bolszewicka była w początkowym okresie współtworzona także przez Aleksandra Dugina, którego idee wywarły ogromny wpływ na postulaty i postawy zwolenników partii.

²⁶ Należy jednak zaznaczyć, że analizowane w dalszej części artykułu teksty świadectwa są pisane głównie przez osoby urodzone w latach 70. i 80. Opiswane w relacjach zdarzenia miały miejsce w pierwszych latach XXI wieku.

²⁷ A. Dańda, *Inna Rosja — alternatywne rozwiązania polityczne i przyszłość Rosji według Eduarda Limonowa*. „Przegląd Rusycystyczny” 2012, nr 4 (140), s. 25–71.

²⁸ M. Kołakowski, *Wojna oczami „nacbola”*. *Obraz wojny w zbiorze opowiadań „Smrt” Eduarda Limonowa*, „Kultury Wschodniosłowiańskie — Oblicza i Dialog” 2019, t. 9, s. 47–57.

ginałów (ros. маргиналы) i bezprizornych (ros. беспризорные) rewolucja będzie aktem sprawiedliwości społecznej²⁹. Przy czym należy zaznaczyć, że rewolucja nie miałaby na celu jedynie zmiany władzy. Limonow postuluje rewolucję totalną. Przede wszystkim należy zniszczyć tzw. adat³⁰, czyli tradycję, w omawianym przypadku — rosyjską. Rosyjski adat wytwarza, według Limonowa, kolejne pokolenia tłustych urzędników rodem z dzieł Nikołaja Gogoła, kobiety sędziów z grzywkami zaczesanymi na oczy, ciemny wiejski lud oraz pijanych i brutalnych milicjantów³¹. Na miejscu obecnej Rosji powinno powstać euroazjatyckie Imperium, tworzące nową cywilizację wojowników toczących wojny i uprawiających ziemię, mieszkających w koczowniczych wspólnotach rozsianych na niemalże nieograniczonych przestrzeniach Eurazji³². Z tekstów wodza narodowych bolszewików można określić jego jednoznacznie wrogi stosunek do trzech najbardziej opresyjnych instytucji w Rosji. Pierwszą z nich jest rodzina — „wykastrowani” mentalnie ojcowie niszczą duszę wojownika w młodym człowieku; matki i żony potencjalnych rewolucjonistów odciągają ich od walki o lepszą przyszłość w myśl zasady, że lepiej mieć rozbitą głowę w pijackiej bójce, niż być zauważonym na demonstracji³³. Kolejną instytucją mającą za zadanie stłamszenie osobowości jest szkoła. Według Limonowa, edukacja formalna trwa zdecydowanie za długo. Wiedza przekazywana w szkole jest mało praktyczna, nieprzydatna. Nauczyciele, będący *de facto* państwowymi funkcjonariuszami, niczym nadzor-

²⁹ Э. Лимонов, *Другая Россия*, Центрполиграф, Москва 2015, s. 203. Przywoływany zbiór esejów stanowi cenne źródło w badaniach nad działalnością polityczną Limonowa nie tylko ze względu na zawarte w nich treści, ale i uporządkowanie wyводу (teksty wchodzące w skład zbioru są podzielone na 22 tematyczne wykłady).

³⁰ Limonow zapożyczył to określenie z kultury islamu. Adat to zbiór tradycyjnych zasad, prawo zwyczajowe, regulujące życie społeczne w krajach islamskich na równi z Koranem i prawem szariatu. Zob. hasło: *adat*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/adat;3865747> (21.09.2020).

³¹ Э. Лимонов, *Другая Россия...*, s. 54.

³² Tamże, s. 3–5, 223.

³³ Tamże, s. 6–10.

cy w więzieniu łamią psychikę ucznia³⁴. Trzecim wrogiem Innej Rosji jest aparat państwa rosyjskiego. Administracja państwowa wraz z emerytami oraz klasą średnią (właściwie ludźmi w wieku średnim) dyskryminują młodzież w życiu społecznym. Za przykład takiego stanu rzeczy może służyć poniekąd słuszna uwaga, że osiemnastoletni chłopak jest wystarczająco dorosły, aby walczyć w Czeczenii, lecz za mało dojrzały, aby zostać deputowanym³⁵.

Zbiór *Другая Россия* jest interesujący nie tylko ze względu na zawarte w nim plany stworzenia nowego eurazjatyckiego Imperium oraz wielokrotnie powtarzane tezy o degeneracji Zachodu, rzekomo dążącego do dominacji nad światem, o upadku rosyjskiego społeczeństwa, przeżartego alkoholizmem i ślepo przywiązanego do zgubnych kulturowych tradycji. Najważniejszym aspektem w wywodach Limonowa jest niekwestionowany, moim zdaniem wręcz chorobliwy, kult młodości. Młodość oraz związana z nią energia życiowa ulega w tekstach niemalże fetyszyzacji. Przywódca partii jako przykład do naśladowania wskazuje hunwejbiniów. Dodaje, że rewolucja zawsze jest zwycięstwem „dzieci” nad „ojcami”³⁶. Przywódca Partii Narodowo-Bolszewickiej stwierdza, że rewolucja, której celem jest zniszczenie starej Rosji, może się dokonać tylko dzięki młodym osobom, niezadowolonym ze współczesnego świata. Nasuwa się pytanie, za co mieliby walczyć. Limonow bezceremonialnie konstatuje: młody rewolucjonista będzie się bił za rewolucję seksualną i wielość partnerek w narodowo-bolszewickiej komunie, rodzących nowych partyjnych towarzyszy-wojowników. Pełna swoboda seksualna przyczyni się zatem do wzrostu populacji oraz do rozładowania społecznych nerwów³⁷. Nie jestem w stanie stwierdzić, czy tego rodzaju idee miały na celu pozyskanie nowych zwolenników w gronie niespełnionej pod względem seksualnym młodzieży i czy rzeczywiście przełożyły się na

³⁴ Tamże, s. 17–19, 22.

³⁵ Tamże, s. 28.

³⁶ Tamże, s. 33, 36–46.

³⁷ Tamże, s. 14–15, 146–151. Limonow nie poprzestaje na ogólnikach. Szczegółowo opisuje, kiedy młody mężczyzna ma rozpocząć życie seksualne (13 lat) oraz ile dzieci powinna urodzić kobieta (obowiązkowe zachodzenie w ciążę pomiędzy 14 a 35 rokiem życia).

powiększenie szeregów partii. Sądzę jednak, że zaakcentowanie młodości oraz podkreślenie seksualnej strony człowieka wskazuje na to, że Limonow dążył nie tylko do przemian natury politycznej, ale również do holistycznego przekształcenia rzeczywistości. Skrajny radykalizm oraz celowe uproszczenie niektórych kwestii³⁸ czy upodmiotowienie młodych mogły być pociągające dla wielu „niespokojnych duchów”, zamieszkujących ciasne mieszkania w przepastnych rosyjskich blokowiskach.

NARODOWO-BOLSZEWICKIE ŚWIADECTWO

Termin literatura świadectwa w naszym kręgu kulturowym może kojarzyć się jednoznacznie z tematyką Zagłady. Jednakże, jak sugeruje Anna Ciarkowska, literatura świadectwa obejmuje o wiele większy zbiór tekstów. Do tej formy opowiadania o przeżywaniu wydarzeń historycznych można zaliczyć także relacje dotyczące każdego zjawiska w życiu społecznym³⁹. W swoich rozważaniach Ciarkowska podkreśla dwie niezwykle istotne kwestie związane z literaturą świadectwa. Pierwszą z nich jest relatywizm doboru opisywanych zdarzeń (każde z nich może być istotne dla osoby świadczącej); drugą stanowi podmiotowość świadka. Dla badaczki najważniejszym czynnikiem konstytuującym literaturę świadectwa jest wola przekazania prawdy o danym wydarzeniu przez jego uczestnika⁴⁰.

Pojawia się zatem pytanie o typologię gatunkową tychże świadectw. Maria Delaperrière zauważa, że literatury świadectwa nie można utożsamiać z autobiografią. Decyduje o tym podrzędność osoby świadka w stosunku do opisywanych zdarzeń⁴¹. Wydaje się

³⁸ Limonow sam stwierdza, że uprościł swój wywód, aby lepiej wpłynąć na młodego czytelnika. Tamże, s. 137.

³⁹ A. Ciarkowska, *Między doświadczeniem a wydarzeniem. O zobowiązaniach świadka*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 2019, t. 62, z. 1, s. 59.

⁴⁰ Tamże, s. 58, 61.

⁴¹ M. Delaperrière, *Świadectwo jako problem literacki*, „Teksty Drugie” 2013, nr 3, s. 62.

to jednak zbyt dużym uproszczeniem. Ciarkowska słusznie zauważa, że świadectwo zrodzone z doświadczenia może być wyrażone przy pomocy zróżnicowanych form gatunkowych, niejasnych pod względem typologicznym⁴². Stawia to pod znakiem zapytania nie tylko próbę klasyfikacji gatunkowej tego typu tekstów, ale także samo rozumienie pojęcia świadek. Czy zawsze figura świadka musi być podrzędna wobec przekazu? Czy świadczący jest neutralny i koncentruje się wyłącznie na przekazaniu obiektywnej prawdy? — te pytania zadaje m.in. Agnieszka Dauksza, konstatując, że świadek nie jest bezstronny, obiektywny, zawsze jest zaangażowany nie tylko poprzez bezpośrednie uczestnictwo, ale także poprzez obserwację czy zaniechanie⁴³. W swoim innym tekście Dauksza niejako dekonstruuje obiektywizm instytucji świadka. Badaczka stawia radykalne tezy, pytając chociażby o motywację przedstawienia świadectwa, o to, jakie przesłanki stoją za świadkiem i jego świadectwem, co ma na celu dane świadectwo, kto je rejestruje i gdzie ono jest archiwizowane. Zaznacza, że świadczenie bywa „aktem emancypacji, zaangażowania, mistyfikacją, manipulacją, prowokacją, awansem społecznym — w jego spektrum zawiera się cały repertuar możliwych strategii”⁴⁴. Badaczka przywołuje również wywodzącą się jeszcze ze starożytności kategoryzację świadków: *martyr* — męczennik, *testis* — świadek niezaangażowany w spór, *superstes* — ten, który coś przeżył i może zaświadczyć⁴⁵.

Uważam, że zbiór świadectw i relacji członków Partii Narodowo-Bolszewickiej ma jednoznacznie polityczny wydźwięk i służy promowaniu konkretnej ideologii. Bohaterowie-autorzy tekstów nie ukrywają swoich poglądów politycznych ani swojego stosunku do aparatu władzy. Prezentują wyrazistą linię ideologiczną. Można ich określić mianem *superstes* (piszą o swoich przeżyciach

⁴² A. Ciarkowska, *Między doświadczeniem...*, s. 58.

⁴³ A. Dauksza, *Świadek: jak się staje, czym jest?*, w: tejże, K. Koprowska (red.), *Świadek: jak się staje, czym jest?*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2019, s. 8.

⁴⁴ A. Dauksza: *Ustanawianie świadka*, „Teksty Drugie” 2018, nr 3, s. 71, 74–75, 95.

⁴⁵ Tamże, s. 166.

i doświadczeniach). Ich świadectwo może być odbierane jako manifest połączonych w tym środowisku (pokoleniu) postaw. Redaktor obu tomów, Zachar Prilepin, w posłowie pisze wprost, że jest to świadectwo „najlepszych ludzi z całego pokolenia”, walczących za wolność społeczeństwa, uprawiających realną działalność polityczną w czasach, gdy większość Rosjan dała się uwieść PR-owym sztuczkom. Prilepin przyrównuje więzienne przejścia nacboli z Gułagiem. Puentuje: uczcie się od nich, jak należy walczyć o wolność⁴⁶.

NARODOWI BOLSZEWICY „ZA KRATKAMI”

Najczęściej poruszonym tematem w tekstach jest rosyjski (ale także łotewski i ukraiński — w zależności od miejsca skazania i zamieszkania nacboli) system penitencjarny. Z relacji wynika jedno: nie jest to przestrzeń służąca resocjalizacji. Areszty i więzienia przedstawione są zazwyczaj jako miejsca brudne i śmierdzące: brak w nich czystej pościeli⁴⁷, cele są przepełnione, zawieszane⁴⁸ i panuje w nich zaduch⁴⁹. Nadmierne przeludnienie ma swoje źródło w funkcjonowaniu rosyjskiego systemu sprawiedliwości. Dmitrij Bachur świadczy, że na 70 więźniów w jego celi jedynie 10–15 siedzi „za coś” (np. za posiadanie niewielkiej ilości narkotyków), i dodaje, że sprawy tego typu często są przez milicjantów preparowane⁵⁰. Pozostali są skazywani jedynie w celach sprawozdaw-

⁴⁶ З. Прилепин, *Послесловие*, w: tegoż, А. Вольнец (red.), *„Лимонка” в тюрьму. 2000–2011...*, s. 397–402.

⁴⁷ Д. Бахур, *Бутырка*, w: З. Прилепин, А. Вольнец (red.), *„Лимонка” в тюрьму. 2000–2011...*, s. 8. Teksty analizowane w tej części artykułu pochodzą ze zbioru *„Лимонка” в тюрьму. 2000–2011...* Autora, tytuł tekstu oraz stronę podaje w przypisie.

⁴⁸ А. Гребнев, *Кресты*, s. 225.

⁴⁹ А. Голубович, *Из писем на волю*, s. 106.

⁵⁰ Д. Бахур, *Бутырка...*, s. 9; Р. Худаев, *Быть готовым ко всему!*, s. 15.

czo-statystycznych⁵¹. Obsługa więźniów nie reprezentuje wysokiego poziomu wykształcenia: strażnicy piją na służbie, a konwojenci okradają więźniów z ich prywatnych rzeczy przed wejściem do zony⁵². Pokrzywdzonymi przez system penitencjarny wydają się nie tylko więźniowie. Maksym Gromow zastanawia się, czy odbywający służbę młodzi podoficerowie są w stanie wrócić do „normalnego” cywilnego życia po całym dniu pracy, której istotą jest gnębienie więźniów i prowokowanie konfliktów między nimi („Как они уходили от ежедневной крови, погружаясь в мирную жизнь жён и матерей?”)⁵³.

Chociaż więzienie jest „domem szaleńców” (ros. дурдом)⁵⁴, miejscem, gdzie logika nie obowiązuje⁵⁵, i które rządzi się swoimi własnymi, często niepisаныmi zasadami, do których należy się dostosować, członkowie partii potrafią się odnaleźć w jego specyficznej rzeczywistości. Siergiej Sołowiej pisze o prostych regułach więziennych, takich jak dbanie o higienę, okazywanie wdzięczności za nawet najdrobniejsze przysługi ze strony współwięźniów. Najlepiej jest też unikać hazardu i zakładów⁵⁶. Zwolennicy narodowego bolszewizmu są więźniami nietypowymi. Opisując swój pobyt w zakładach karnych, dają świadectwo nie tylko o panujących „za kratkami” warunkach, ale także udzielają bardzo konkretnych rad partyjnym towarzyszom, jak zachowywać się w trakcie procesu oraz w czasie odbywania zasądzonej kary. Na przykład Rusłan Chudajew przedstawia procedurę przesłuchania i podpowiada, jak „zdobyć” największą ilość śladów pobicia (jest to przydatne w sądzie). Radzi też, aby dokładnie czytać akta sprawy i wyszukiwać nieścisłości (co nie jest trudne wobec lekceważącego stosunku służb do swojej pracy)⁵⁷. O przygotowaniu się

⁵¹ А. Гребнев, *Кресты*, s. 224.

⁵² А. Голубович, *Из писем на волю*, s. 116; Д. Бахур, *Бутырка...*, s. 8.

⁵³ М. Громов, *Отрывки из ненаписанной книги*, s. 189.

⁵⁴ Н. Чернова, *Дембельский альбом Натальи Черновой*, s. 266.

⁵⁵ А. Голубович, *Из писем на волю*, s. 106.

⁵⁶ С. Соловей, *День первый*, s. 27.

⁵⁷ Р. Худобаев, *Быть готовым ко всему!*, s. 16–17.

do głódówki oraz o tym, jak ją należy prowadzić, aby osiągnąć swoje cele pisze z kolei Siergiej Sołowiej⁵⁸. Z relacji naboli wynika, że funkcjonariusze aparatu sprawiedliwości nie radzą sobie z więźniami politycznymi. Nie wiedzą, w jaki sposób ich skłonić do współpracy, co jest o wiele łatwiejsze w przypadku pospolicznych kryminalistów. W trakcie przesłuchania jeden ze śledczych mówi do nabola: „Были б вы уголовниками, мы бы давно уже подход нашли. А вы идейные... как с такими работать — не понимаю”⁵⁹. Członkowie partii mają także odwagę upomnieć się o swoje prawa, wynikające z regulaminu, i wygrać walkę z administracją zakładu karnego⁶⁰.

W omawianych świadectwach nie brakuje ideowych deklaracji. Kara pozbawienia wolności wzmacnia członków partii. Jak twierdzi Siergiej Fomczenkow, „[в] общем, тюрьма — это хорошая школа жизни. Нас она не сломила, а только укрепила в уверенности нашей победы”⁶¹. Swoich czynów nie żałuje Anna Petrenko, skazana na 3 lata kolonii karnej: „Я знаю, что я права. Я определилась уже в этой жизни и расставила все акценты. Я знаю цену своим поступкам и готова ее платить”⁶². Osadzeni zwolennicy Limonowa przedstawiają się jako prawdziwi rewolucjoniści, wierni rewolucyjnemu etosowi. Jeden z nich, przebywający w łotewskim więzieniu, stwierdza, że udawanie chorego psychicznie jest niegodne rewolucjonisty: „мы не зеки, мы революционеры”⁶³.

W zakładach karnych trwa walka polityczna. Jewgienij Nikołajew nie okazuje żadnego współczucia dla osadzonego eksbiznesmena, ukaranego przez współwięźniów za łamanie zasad życia w celi (i zaprzestanie płacenia łapówek załódze więzienia). Brak empatii

⁵⁸ С. Соловей, *Голодовка*, s. 29–33.

⁵⁹ В. Тюрин, *Как с таким работать — не понимаю*, s. 331.

⁶⁰ М. Громов, *Отрывки из ненаписанной книги*, s. 168.

⁶¹ С. Фомченко, *Тюрьма*, s. 38.

⁶² А. Петренко, *Эстакада*, s. 44.

⁶³ Р. Крумголд, *Экспертиза*, s. 84–85.

tłumaczy klasową nienawiścią⁶⁴. W wielu tekstach świadectwach dostrzec można wrogość wobec tzw. liberałów. Najmocniej wybrzmiewa ona w słowach cytowanego już Grebniewa. Chociaż liberałowie szczytą się zniesieniem kary śmierci, atmosfera rosyjskich więzień sprzyja samobójstwom. Rosyjscy demokraci, próbując nieudolnie naśladować rozwiązania charakterystyczne dla zachodniego systemu penitencjarnego, tworzą przestrzeń bezprawia na kształt obozu koncentracyjnego⁶⁵.

NARODOWO-BOLSZEWICKIE PODRÓŻE

Teksty ze zbioru „*Лимонка*” в *войну* nie stanowią jedynie prostej relacji z podróży. Głównym celem autorów nie jest charakterystyczne dla literatury podróżniczej zapoznanie czytelnika z realiami życia w innych krajach, lecz manifestacja swojej pozycji ideowej. Ostrze krytyki skierowane jest przeciwko współczesnej Rosji oraz szeroko pojętemu Zachodowi. Szlak nacboli wyznacza także symboliczne granice Imperium (w przypadku byłych republik radzieckich). Wiele tekstów zostało opublikowanych pod pseudonimami.

Jednym z przystanków na trasach nacboli jest Kaukaz. Na przykład Abchazja to idealne miejsce dla realizacji idei Innej Rosji. W tym kraju poważa się Limonowa i jego zwolenników za pomoc w wojnie przeciwko Gruzji. Stan demokracji jest lepszy niż w Rosji⁶⁶. Azerbejdżan z kolei jest przedstawiony jako skorumpowana republika ze słabą gospodarką, okradana przez własny rząd⁶⁷.

Andriej Siwow dzieli się swoimi spostrzeżeniami dotyczącymi Iranu. Zauważa, że kraj ten, w przeciwieństwie do Rosji, rozwija się we właściwym kierunku. Pochwala państwowy charakter

⁶⁴ Е. Николаев, *Дорогая пропаша*, s. 59.

⁶⁵ А. Гребнев, *Кресты*, s. 224.

⁶⁶ А. Дмитрев, А. Зыков, *Сухуми-Цхинвали*, w: „*Лимонка*” в *тюрьму...*, s. 64. Teksty analizowane w tej części artykułu pochodzą ze zbioru „*Лимонка*” в *тюрьму...* Autora, tytuł tekstu oraz stronę podaję w przypisie.

⁶⁷ А. Сивов, *Азербайджан*, s. 78.

gospodarki i socjalistyczne reformy. Według autora, rosyjskie media, mówiąc o Iranie, powtarzają zachodnią propagandę, utrwalając negatywny stosunek do kraju, w którym funkcjonuje demokratyczny system wielopartyjny⁶⁸. „Obiektywizm” rosyjskich środków masowego przekazu jest także krytykowany w innym tekście Siwowa. Będąc w Kurdystanie, nie widzi on ani jednego z rosyjskich reporterów „demokratycznej prasy” — wolą oni przebywać w Stambule albo Ankarze i zmyślać informacje o Kurdystanie. Siwow jest pod wrażeniem tureckich stróżów prawa napotykanym na ulicach. Tureccy żołnierze i policjanci, w przeciwieństwie do swoich rosyjskich kolegów, świetnie wyglądają i potrafią walczyć. Może dlatego, że nie muszą budować oficerskich dacz⁶⁹. Proceder wykorzystywania żołnierzy do tego typu prac opisuje z kolei porucznik Szeringer. Zamiast szkolenia bojowego odrabiają „pańszczyznę”, a następnie są wysyłani do Czeczenii. Rezultat wysłania niewyszkolonych ludzi do walki jest łatwy do przewidzenia⁷⁰.

Osobne miejsce w świadectwach zajmuje Irak. Według autorów wokół konfliktu panuje zmowa zachodnich mediów (przekupionych przez USA — współczesnego Minotaura⁷¹), tworzących wirtualny świat narracji o wojnie⁷². Najwięcej relacji z Iraku przekazuje autor piszący pod pseudonimem Lawrence Mezopotamski. Z pozycji podróżnika-włóczęgi dzieli się wskazówkami, w jak sposób dostać się do Iraku i dołączyć do partyzantów walczących przeciwko wojskom NATO. Radzi on, by nauczyć się podstaw arabskiego, poznać obyczaje ludności, dobrze chronić swoje dokumenty i ubrać się jak miejscowi⁷³. Przemierzając Irak, współczesny „Lawrence z Arabii” zauważa wiele negatywnych zjawisk oraz krytykuje nieporadność

⁶⁸ Тегоў, *Иран*, s. 85–90.

⁶⁹ Тегоў, *Курдистан*, s. 104–106.

⁷⁰ Л-т Шерингер, *Наши учителя*, s. 195.

⁷¹ В. Ильин, *Уроки Ирака*, s. 261.

⁷² А. Сивов, *Первые поражения оккупационного корпуса в Ираке*, s. 256–257.

⁷³ Л. Месопотамский, *Как поехать в Ирак на джихад?*, s. 46–58.

wojsk okupacyjnych. Bagdadem wstrząsają zamachy i porwania⁷⁴, a w całym kraju, kontrolowanym *de facto* przez partyzantów, panuje chaos⁷⁵. Rosyjski podróżnik przewiduje zwycięstwo partyzantów, ponieważ „винтовка, как известно, рождает власть”⁷⁶. Żołnierze międzynarodowej dywizji są dla niego wyłącznie najemnikami z bananowych republik Europy Środkowo-Wschodniej, którzy zachowują się jak SS-mani⁷⁷.

Zajęcie Krymu i wojna na wschodzie Ukrainy wzbudziła zainteresowanie nacboli. Środowisko skupione wokół idei narodowo-bolszewickich przyjęło rosyjskie zaangażowanie w konflikt na Ukrainie nader pozytywnie. Okazuje się, że wielu tzw. limonowców aktywnie uczestniczyło (uczestniczy) w wojnie. Jednym z nich jest Dmitrij Kolesnikow, który ochraniał lokale wyborcze w czasie krymskiego referendum, a następnie jako ochotnik walczył w Donbasie⁷⁸. Benes Ajo, członek łotewskiej komórki partii Inna Rosja, w pełni poparł przemiany polityczne na Krymie i razem ze swoimi rosyjskimi towarzyszami z partii wstąpił w szeregi krymskiej samoobrony. Następnie udał się do Doniecka i agitował przeciwko faszystowskiemu przewrotowi na Ukrainie⁷⁹. W bezpośrednich walkach w Donbasie, a w szczególności w bitwie pod Debalcewem również nie zabrakło nacboli. O niezwykłej motywacji i męstwie członków partii wypowiada się wiceprzewodniczący Innej Rosji. Według niego walczą oni „отчаянно”⁸⁰.

Z relacji autorów wyłania się obraz pełnej solidarności Rosjan z walczącym Donbasem. Na wpół legalnie z rosyjskich szpitali przekazywane są lekarstwa⁸¹, a na wschodnią Ukrainę przyjeżdżają

⁷⁴ Tegoż, *Будни Багдада*, s. 272.

⁷⁵ Tegoż, *Ирак. Война*, s. 262–263.

⁷⁶ Tegoż, *Иракский джихад*, s. 270.

⁷⁷ Tegoż, *Базар для карателей*, s. 240.

⁷⁸ Д. Колесников, *Колесо*, s. 357–360.

⁷⁹ Б. Айо, *Из приключений Бенеса Айо*, s. 392, 395.

⁸⁰ „Новороссия будет освобождена”. Беседовал Захар Прилепин, w: З. Прилепин (red.), *„Лимонка” в войну...*, s. 411.

⁸¹ Генри О., *Случай в глубоком тылу*, s. 386–387.

niezwykli ochotnicy z Moskwy: technik dentystyczny, programista⁸² i pediatra⁸³. Jeśli wierzyć relacjom, walka zbrojna w szeregach wojsk dwóch samozwańczych republik jest odbierana przez zwykłych Rosjan pozytywnie⁸⁴.

KONKLUZJA

Doświadczenia opisane w świadectwie narodowych bolszewików nie są charakterystyczne dla całego pokolenia pieriestrojki. Limonow był człowiekiem, który wychował swoje pokolenie nacboli. Potrafił on zwerbować młodych ludzi, przekonać do swoich idei oraz pobudzić do radykalnych działań. Jest to interesujące, ponieważ częstą barierę pomiędzy poszczególnymi pokoleniami stanowi różnica wieku i wynikające z niej wzajemne niezrozumienie. Panuje powszechne przekonanie o tym, że młodość jest radykalna, starość natomiast — konserwatywna. Działalność Limonowa całkowicie przeczy temu stereotypowi. Fakt utworzenia przez Limonowa zdyscyplinowanej grupy politycznej i kontrkulturowej dowodzi niezaprzeczalnej umiejętności komunikowania się Limonowa z młodym pokoleniem. Skupieni wokół Limonowa ludzie, tworzący między sobą więź nie tylko rocznikową, ale przede wszystkim ideologiczną, stali się symbolem radykalnego sprzeciwu wobec przemian zachodzących w Rosji po upadku ZSRR. Idea współczesnego narodowego bolszewizmu, polegająca na połączeniu wątków imperialnych, socjalistycznych i rewolucyjnych, była (jest) alternatywą dla oficjalnego dyskursu władzy, tak *quasi*-demokratycznej z czasów rządów Borysa Jelcyna, jak i autorytarnej Władimira Putina. Niewielki zasięg zjawiska łączył się ze spektakularnością wyczynów narodowych bolszewików⁸⁵. Głoszona przez nich idea rewolucji nie

⁸² Шмель, *Органы*, s. 389.

⁸³ Печень, *Док*, s. 353–354.

⁸⁴ С. Скляр, *Бери и делай*, s. 355–356.

⁸⁵ Było to m.in.: obrzucenie pomidorami sekretarza generalnego NATO w czasie szczytu w Pradze (2002), okupacja części gmachu Ministerstwa Sprawiedliwości

znalazła swojego odzwierciedlenia w przemianach społeczno-politycznych w Rosji. Pokolenie w pokoleniu nie osiągnęło swoich politycznych celów. Narodowo-bolszewicka Rosja „potencjalna” nadal przegrywa z Rosją „aktualną” (Moscowią)⁸⁶.

REFERENCES

- Anipkin, Mikhail. “Pokoleniye ‘lishnikh lyudey:’ antropologicheskiiy portret poslednego sovetskogo pokoleniya.” *Neprikosnovennyu zapas*, no. 1, 2018, <https://magazines.gorky.media/nz/2018/1/pokolenie-lishnih-lyudej.html>. Accessed 23 Sep. 2020 [Анипкин, Михаил. “Поколение ‘лишних людей:’ антропологический портрет последнего советского поколения.” *Неприкосновенный запас*, № 1, 2018, <https://magazines.gorky.media/nz/2018/1/pokolenie-lishnih-lyudej.html>. Дата обращения: 21 сентября 2020].
- Artwińska, Anna, Fidelis, Małgorzata, Mrozik, Agnieszka, Zawadzka, Anna, “Pożytki z ‘pokolenia.’ Dyskusja o ‘pokoleniu’ jako kategorii analitycznej.” *Teksty Drugie*, no. 1, 2016: 347–366.
- Artwińska, Anna, Mrozik, Agnieszka. “O pokoleniach z perspektywy niemieckiej.” *Teksty Drugie*, no. 1, 2016: 253–263.
- Ciarkowska, Anna. “Między doświadczeniem a wydarzeniem. O zobowiązaniach świadka.” *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, vol. 62, z. 1, 2019: 57–66.
- Dańda, Aleksander, „Inna Rosja — alternatywne rozwiązania polityczne i przyszłość Rosji według Eduarda Limonowa.” *Przegląd Rusycystyczny*, no. 4 (140), 2012: 52–71.
- Dauksza, Agnieszka. “Świadek: jak się staje, czym jest?” *Świadek: jak się staje, czym jest?* Ed. Dauksza, Agnieszka, Koprowska, Karolina. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2019.
- Dauksza, Agnieszka. “Ustanawianie świadka.” *Teksty Drugie*, no. 3, 2018: 69–96.
- Delaperrière, Maria. “Świadectwo jako problem literacki.” *Teksty Drugie*, no. 3, 2013: 59–70.
- Fenghi, Fabrizio. “Making post-Soviet counterpublics: the aesthetics of ‘Limonka’ and the National-Bolshevik Party.” *Nationalities Papers*, vol. 45, no. 3, 2017: 182–205.
- Kołąkowski, Michał. “Wojna oczami ‘nacbola.’ Obraz wojny w zbiorze opowiadań ‘Smrt’ Eduarda Limonowa.” *Kultury Wschodniosłowiańskie — Oblicza i Dialog*, vol. 9, 2019: 47–57.

FR (2003), wywieszenie w budynku hotelu Rossija w Moskwie (naprzeciwko Kremla) transparentu z żądaniem dymisji prezydenta Putina. Zob. P.J. Sieradzan, *Aksamitni terroryści...*, s. 118–122.

⁸⁶ Tamże, s. 95.

- Limonov, Eduard. "Chto ya khochu skazat' o Prilepine." <https://drugros.ru/slovo-vozhdia/q94vkvpe>. Accessed 23 Sep. 2020 [Лимонов, Эдуард. "Что я хочу сказать о Прилепине." <https://drugros.ru/slovo-vozhdia/q94vkvpe>. Дата обращения: 23 сентября 2020].
- Limonov, Eduard. *Drugaya Rossiya*. Moskva: Tsentrpoligraf, 2015 [Лимонов, Эдуард. *Другая Россия*. Москва: Центрполиграф, 2015].
- Limonov, Eduard. "Yeshche odin raz o Prilepine." <https://drugros.ru/slovo-vozhdia/eshchio-odin-raz-o-prilepine>. Accessed 23 Sep. 2020 [Лимонов, Эдуард. "Еще один раз о Прилепине." <https://drugros.ru/slovo-vozhdia/eshchio-odin-raz-o-prilepine>. Дата обращения: 23 сентября 2020].
- "*Limonka*" v tюр'му. 2000–2011: *Sbornik*. Ed. Prilepin, Zakhar, Volynets, Aleksey. Moskva: Tsentrpoligraf, 2016 ["*Лимонка*" в тюрьму. 2000–2011: Сборник. Ред. Прилепин, Захар, Вольнец, Алексей. Москва: Центрполиграф, 2016].
- "*Limonka*" v voynu. Ed. Prilepin, Zakhar. Moskva: Algoritm, 2016 ["*Лимонка*" в войну. Ред. Прилепин, Захар. Москва: Алгоритм, 2016].
- Mannheim, Karl. "Problem pokoleń." *Pokolenia albo porządkowanie historii*. Transl. Drozdowska-Broering, Izabela, Kałużny, Jerzy, Żytyniec, Rafał. Ed. Orłowski, Hubert. 81–130. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2015.
- Matyukhin, Andrey. "Radikal'nyye natsional-patrioticheskiye partii Rossii: protsess stanovleniya." *Vestnik MGOU. Seriya: Istoriya i politicheskiye nauki*, no. 4, 2015: 172–180 [Матюхин, Андрей. "Радикальные национал-патриотические партии России: процесс становления." *Вестник МГОУ. Серия: История и политические науки*, № 4, 2015: 172–180].
- Popov, Nikolay. "Rossiyskiye i amerikanskiye pokoleniya XX veka: otkuda prishli millenialy?" *Monitoring obshchestvennogo mneniya: Ekonomicheskiye i sotsial'nyye peremeny*, no. 4, 2018: 309–323 [Попов, Николай. "Российские и американские поколения XX века: откуда пришли миллениалы?" *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены*, № 4, 2018: 309–323].
- Radayev, Vadim. *Millenialy. Kak menayetsya rossiyskoye obshchestvo*. Moskva: Izdatel'skiy dom Vysshey shkoly ekonomiki, 2020 [Радаев, Вадим. *Миллениалы. Как меняется российское общество*. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики, 2020].
- "Rozstrzygnięcie plebiscytu młodzieżowe słowo roku 2019 — komentarz Marka Łazińskiego." <https://sjp.pwn.pl/mlodziejowe-slowo-roku/haslo/Rozstrzygnięcie-plebiscytu-mlodziejowe-slowo-roku-2019-komentarz-Marka-Lazinskiego;6831654.html>. Accessed 19 Sep. 2020.
- Sieradzan, Przemysław Jan. *Aksamitni terroryści. Narodowy bolszewizm w Federacji Rosyjskiej*. Warszawa: Dom Wydawniczy "Elipsa", 2008.
- Suchanek, Lucjan. *Parias i Heros. Twórczość Eduarda Limonowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2001.
- William, Strauss, Howe, Neil. *Generations. The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow and Company, 1991.
- "Zakhar Prilepin. Uroki russkogo." Urok no. 96. Anatomiya geroya: Eduard Limonov." <https://www.youtube.com/watch?v=9RTCD0rq0aU>. Accessed 23 Sep.

2020 [“Захар Прилепин. Уроки русского: Урок № 96. Анатомия героя: Эдуард Лимонов.” <https://www.youtube.com/watch?v=9RTCD0rq0aU>. Дата обращения: 23 сентября 2020].

Zhakovska, Marta. “Fenomen natsional-bol’shevistskogo dvizheniya: ideologicheskii, sotsial’nyu i kul’turnuu aspekty.” *Istoriya i sovremennost’*, no. 1, 2010: 202–222 [Жаковска, Марта. “Феномен национал-большевистского движения: идеологический, социальный и культурный аспекты.” *История и современность*, no. 1, 2010: 202–222].